

**Zsebők Csaba<sup>274</sup>: Köztes-Európa, a „mindig felosztandó” érdekszféra – interetnikus kapcsolatok, nemzeti eszmék, globalizáció**

*Absztrakt: Az elmúlt évszázadokban – és évtizedekben is – a nagyhatalmak szempontjából Köztes-Európa leginkább felosztandó érdekszférának számított. Az itt élő népek, nemzetek számára az, ha „csupán” piacként tekintettek az általuk lakott területekre, még – többnyire – jobb esetnek számított, mint amikor azok katonai felvonulási, illetve megszállási zónává váltak. Mindezeket a kérdéseket meglehetősen árnyalták az interetnikus kapcsolatok és a nemzeti eszmék. A globalizáció, más formában ugyan, ám hasonló kihívásokat hozott Köztes-Európa számára. Ráadásul, az elmúlt évtizedekben újra nyitottá vált, hogy melyik – egy vagy több – nagyhatalom játszik arbiter szerepet a térségben. Tanulmányom célja, hogy bemutassa milyen mozgástér adódott a nemzetek és a régió számára korábban, és milyen adódik napjainkban.*

**Bevezetés**

Az elmúlt évszázadokban – és évtizedekben is – a nagyhatalmak szempontjából Köztes-Európa leginkább felosztandó érdekszférának számított. Az itt élő népek, nemzetek számára az, ha „csupán” piacként tekintettek az általuk lakott területekre, még – többnyire – jobb esetnek számított, mint amikor azok katonai felvonulási, illetve megszállási zónává váltak.

Mindezeket a kérdéseket meglehetősen árnyalták az interetnikus kapcsolatok és a nemzeti eszmék.

A globalizáció, más formában ugyan, ám hasonló kihívásokat hozott Köztes-Európa számára. Ráadásul, az elmúlt évtizedekben újra nyitottá vált, hogy melyik – egy vagy több – nagyhatalom játszik arbiter szerepet a térségben.

Tanulmányom célja, hogy bemutassa milyen mozgástér adódott a nemzetek és régiók számára korábban, és milyen adódik napjainkban.

**Köztes-Európa**

Nyugat-Európa és Oroszország (illetve az Oszmán Birodalom) határsávját, illetve ütközőzónáját a történetírás sokáig viszonylag elhanyagolta. A heterogén régió behatárolása azonban egyáltalán nem könnyű. A meghatározási kísérletek (Köztes-Európa, Kelet-Európa, Közép-Európa, Közép- és Délkelet-Európa, Kelet-Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa) valamiképpen értékvalasztást sugallnak. A modern kori történelem „mozgó határsávját” jelentő Köztes-Európa (Europe-Between, Zwischen-Europa) alatt egyes történészek a Csehországtól Moldáviáig, és Görögországtól a Baltikumig, sőt Finnorszáig terjedő kisnemzeti régiót értik. Ezt a zónát etnikai és vallási sokszínűség, kevertség jellemzi, valamint többnyire az, hogy kisnemzeti államegyüttesét (Pétervár, Moszkva, Berlin, Bécs, Isztambul stb.) szomszédos birodalmi központokból irányítják vagy határozzák meg. Az elmúlt bő két évszázadban azonban a nemzetállami törekvések, illetve nacionalizmusok ilyen-olyan formában küzdöttek a nemzetek feletti birodalmakkal.<sup>275</sup>

Mindehhez szükségeltettek a nemzetté válás társadalmi-gazdasági, politikai és művelődéstörténeti feltételei, előzményei. Egyes megközelítések szerint a nemzeti eszme kialakulása, a nemzetté válás elképzelhetetlen a rendi-nemesi ellentétek, a humanizmus, a felvilágosodás és a romantika nélkül.<sup>276</sup>

Vitatható ugyan, de a köztes-európai régió határain kívül helyezik a többségében beloruszok és ukránok által lakott területek nagy részét. Ám Köztes-Európa térképét így is meglehetősen színezik a szomszédos nagy nemzetek, azaz a németek, az oroszok, a törökök és az olaszok nemzetrészei által

<sup>274</sup> Dr., WSUF – John Henry Newman Intézet, [zsebok.csaba@gmail.com](mailto:zsebok.csaba@gmail.com)

<sup>275</sup> Ld.: Pándi, L. (1997): Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény). Budapest, Osiris Kiadó.

<sup>276</sup> Ld.: Ujlaky, I. (2008): Nemzetkönyv – Kezdetektől a XX. századig. Pomáz, Kráter.

alkotott helyi kisebbségi közösségek. A köztes-európaiak modern kori nemzettudatának egyébként közös vonásaként érzékelhető jellemzően a birodalomellenesség, a nemzetállam idealizálása, az állandó fenyegetettség érzése, továbbá az európai értékrend valódi védőjének a képe, s a hídszerep a „Kelet” és a „Nyugat” között. Mindemellett Köztes-Európa világvallások (nyugati és keleti keresztények, muszlimok) határvidéke.<sup>277</sup>

### **Egy jellemző példa**

A földrajzi területnek is számító Makedónia – amelyen ma a Macedón Köztársaság, Görögország és Bulgária osztozik – a balkáni nacionalizmusok találkozásának színtere. Sőt, az 1940-es évek második felétől egészen az 1980-as évek legvégéig Makedónia területét a szovjet blokk, az Egyesült Államok és szövetségesei, valamint az el nem kötelezett vagy semleges országok érdekszféráinak a határai is megosztották.

Köztes-Európa, illetve a Balkán történetének egyik legvitatottabb fejezete a macedónkérdés. Makedóniát, mint földrajzi területet sem könnyű behatárolni, ám ennél is bonyolultabb feladat a macedón nemzet kialakulását nyomon követni. A makedóniai szlávok külön etnikumként, majd nemzetként való létét a XIX. század első felétől vitatják a balkáni és más nemzetek, illetve egyes tudósok. A macedón nemzet létét sokan még ma is megkérdőjelezzik, noha az 1991 óta létező Macedón Köztársaság többségi nemzete a macedón. A macedónok nemzettudatának kialakulása, nemzetté válása azonban a II. világháború utáni évtizedekre tehető, mivel a titói Jugoszlávia Macedón Tagköztársaságában mehetett át az ortodox vallású szláv lakosság azon a fejlődésen, amely mindezeket eredményezte. Az 1990-es évek történései szolgáltatók a bizonyítékot arra, hogy a macedón nemzet kialakulása legkésőbb a XX. század nyolcvanas éveire befejeződött.

Makedóniát a XIX. és a XX. században a bolgárok, a szerbek és a görögök egyaránt maguknak vindikálták, azonban a terület egy részére már az albánság szintén többször kinyilvánította igényét. A macedónokat szomszédjaik és a velük foglalkozó kutatók, politikusok jelentős része mesterségesen kreált nemzetnek tartotta, sőt, tartja, akárcsak a nyelvüket, amelynek a létét, önállóságát Bulgária – a dimitrovi korszaktól eltekintve – csupán 1999-ben ismerte el.<sup>278</sup>

### **Magyarok és a macedónkérdés a két világháború között**

Az 1920-as trianoni békeszerződésnek a magyarság számára rendkívül hátrányos döntései gyakorlatilag elkerülhetetlenné tették, hogy a két világháború közötti magyar külpolitika legfőbb céljává az új határok revíziója váljon.

Az első világháború után Bulgária és Magyarország egyaránt a vesztes oldalon találta magát, így 1920-tól Budapestnek és 1923 után Szófiának is egyértelműen revíziós céljai voltak. Makedónia nagyobb része ekkor Görögországhoz és a *Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz* tartozott; mindkét országban, főleg a jugoszláv államban jelentős számú macedón élt, akiket Szófia bolgárnak tekintett.

A hasonló célok miatt Magyarország és Bulgária 1923-tól, ha nem is szoros szövetségesnek, de egymással kifejezetten jó viszonyt ápoló partnereknek számítottak. Ráadásul a bulgáriai bázissal működő macedón forradalmi szervezet, a VMRO vezetői együttműködtek a szófiai magyar diplomatákkal a Bethlen-kormány idején. E sajátos hálózat egyes vezető albán és horvát politikai körökkel egy érdekközösségbe tartozott. Mindez az 1921 és 1931 között a magyar miniszterelnöki székben ülő Bethlen István egyik alapvető célját, a magyar nemzet egységének a megvalósítását szolgálta.

1920-tól Magyarországon a revízió tartalmát és eszközeit illetően korántsem uralkodott teljes konszenzus: a rendszer baloldali ellenzéke többnyire mérsékeltbb követelésekkel lépett fel, mint a kormánypolitika, miközben a konzervatív kormánykörök és az extrémista jobboldal elképzelései sem fedték egymást. A kormánypolitika sem volt minden elemében azonos a két világháború között,

<sup>277</sup> Ld.: Pándi (1997)

<sup>278</sup> Ld.: Zsebők, Cs. (2011): A macedónkérdés Bulgáriában 1919-1934 – magyar diplomaták szemével (disszertáció). Budapest, ELTE.

hiszen a nemzetközi viszonyok és a belpolitika függvényében időről időre módosult. Ám a revízió célja mindvégig megmaradt.<sup>279</sup>

A macedónkérdés bonyolult voltát egyébként jellemző módon megmutatja, hogy a legkülönbözőbb munkák meglehetősen eltérő következtetésre jutnak – a vizsgált korszakot tekintve – a makedóniai szlávok hovatarozását illetően. Jelen tanulmány keretei között elég csak két példára utalni.

Antoni Giza lengyel professzor összefoglaló kötetében mindvégig hangsúlyozza a bolgárok vezető szerepét a macedón felszabadító mozgalomban. A könyvben a bolgárbarát, illetve bolgár érzelmű macedón vezetők bemutatása mellett viszont háttérbe szorul az a körülmény, hogy Makedónia lakossága erős regionális tudattal rendelkezett a vizsgált korszakban. Giza megállapítja a bolgárság hangsúlyos jelenlétét Makedóniában, ugyanakkor kiemeli a Makedónia és a tulajdonképpeni Bulgária közötti rendkívül szoros történelmi, kulturális, néprajzi és nyelvi kapcsolatot.<sup>280</sup>

Andrew Rossos kanadai macedón professzor viszont nagylélegzetű munkájában arra a következtetésre jut, hogy a nemzeti önállósági törekvések korában a makedóniai szlávok elkezdtek kialakítani nemzeti identitásukat, mégpedig a saját etnikai, nyelvi, kulturális és történelmi jellemzőik, valamint a mitológiájuk, és a politikai, szociális és gazdasági érdekeik alapján. Hasonlóan, ahogy korábban a bolgárok, görögök és a szerbek is tették, szögezi le Rossos.<sup>281</sup>

Mindenesetre érdekes körülmény, hogy 1920 után a szerb hatalmi központ ellenében Budapest az ugyancsak ortodox keresztény vallású bolgárookra és macedónokra számított. Jóllehet a megelőző évtizedekben a balkáni – így a szerb, a bolgár stb. – területeket a török uralom alól felszabadító harcoknak kettős mozgatóereje volt, mégpedig az ortodox keresztény hit és egyház, továbbá az akkor progresszívnek számító nacionalizmus.<sup>282</sup>

Bár az egyes elemzők<sup>283</sup> által előszeretettel használt ortodox törésvonalnak az innenső oldalán helyezkedett el a trianoni Magyarország, a kormány – az erdélyi származású Bethlen Istvánnal az élen – a sajátos balkáni „bizantin struktúrát” egyáltalán nem hagyta figyelmen kívül. Ez egyaránt tetten érhető volt magyar-bolgár, magyar-macedón, illetve magyar-szerb és persze magyar-román relációban.

Köztes-Európa – benne a Balkánnal és a Kárpát-medencével – mindazonáltal jórészt katonai felvonulási, illetve megszállási zóna lett a következő évtizedekben is.

Ismét hangsúlyozzuk: az 1940-es évek második felétől egészen az 1980-as évek legvégéig a földrajzi Makedónia területének egy részét a szovjet blokk Bulgáriában, az Egyesült Államok és szövetségesei Görögország révén uralták, továbbá Jugoszlávia az úgynevezett el nem kötelezett országok egyik vezető tagjaként tartotta hatalmában a macedón szocialista tagköztársaságot.

### Új kihívások napjainkban

Ma, a globalizáció körülményei között Köztes-Európa ismét a Nyugat és Kelet ütközőzónája, ezt mutatja a keményedő energiapolitikai erőpróbák, játszmák színterének számító térségünk, beleértve a balkáni, a visegrádi és a balti országokat egyaránt.

Jóllehet a Nyugat vezető ereje az Amerikai Egyesült Államok, ám térségünkben a gazdasági óriásnak számító Németország is megkerülhetetlen, ráadásul a köztes-európaiak szomszédja. Berlin mindeközben az Európai Unió motorja, Washington szövetségese, ugyanakkor egyre önállóbb hatalmi tényező is.<sup>284</sup>

<sup>279</sup> Ld.: Zsebők (2011)

<sup>280</sup> Ld.: Giza, A. (2001): *Balkanszkie darzsavi i makedonszkijat vaprosz*. Szofija, Makedonszki naucsen insztitut.

<sup>281</sup> Ld.: Rossos, A. (2008): *Macedonia and the Macedonians: A History*. Stanford, Hoover Institution Press.

<sup>282</sup> Ld.: Berki, F. (1992): *Orthodox egyház a Balkánon*. In: Juss, 1992/1–2.

<sup>283</sup> Ld.: Man, G. (1997): *Az ortodox törésvonal*. Budapest, Háttér Kiadó.

<sup>284</sup> „A németek egy napon válaszúthoz juthatnak, vajon szövetségük az Egyesült Államokkal összeegyeztethető-e egy mindinkább önálló és nem amerikai Európában vállalt szerepükkel” – írta John Lukacs az 1990-es évek elején. A felvetés napjainkban egyre aktuálisabbnak tűnik. Ld.: Lukacs, J. (2006): *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Keletről a putyini Oroszország erőteljes hatását és feléledt nagyhatalmi ambícióit nem lehet nem érzékelni, ugyanakkor Köztes-Európa közvetlen szomszédjai közül még az egyre izmosodó Törökország is mind jobban érezteti a befolyását. A távolabbi hatalmak közül Kína és egyes arab országok gazdasági, politikai befolyása ugyancsak egyértelmű.

Ilyen körülmények között Köztes-Európa kisebb-nagyobb államainak rendkívül nehéz lavírozni. Ezen országok többsége ma is a számtalan érdektől szabdalt és ellentmondásosan működő Európai Unió tagja. Akik eddig kívül maradtak, azok is jellemzően belépnének az unióba, amely azonban az interetnikus kapcsolatokat és a nemzetállami kérdéseket nem tette egyszerűbbé.

Mindazonáltal lényeges mozzanat, hogy melyik országot, illetve nemzetet vesszük górcső alá. A cseheknek például határon túli őshonos nagy nemzetrészei nincsenek, a magyaroknak viszont még mindig vannak, a komoly fogyatkozás ellenére is. Egy csehországi – különösen patrióta – politikus szájából jól hangzik, ha a nemzetállamot védi. A magyarországi patrióta politikusoktól sem vár nagyon mást hívei jó része. Ezen a 93 ezer négyzetkilométeren azonban viszonylag kevesen gondolhatnak bele abba, hogy ha e célkitűzést Szlovákiában vagy Romániában a többségi nemzethez tartozó politikus képviseli, akkor az ottani magyar kisebbségeknek vagy nemzeti közösségeknek a legkevésbé sem felel meg. Hiszen a felvidéki vagy az erdélyi magyarok jellemzően nem szlovák vagy román nemzetállamban akarnak élni. Ez ugyanis olyan államot jelentene, ahol a népesség összetétele etnikai szempontból többé-kevésbé homogén lenne, vagyis a két országban a magyarság aránya egészen lecsökkenne.

Megfontolandó tehát, hogy ki mit is üzen, akarva-akaratlanul a szlovák vagy a román politikai elit jó részének, amikor arról beszél vagy ír, hogy a nemzetállamok Európájára van szükség.

A nemzetek és a régiók Európája viszont kívánatos cél lehet, valahol „félúton” egy európai (szuper)föderáció és a nemzetállamok között.

### **Összefoglalás**

A köztes-európaiak nemzettudatának a korábbiakhoz hasonlóan napjainkban is közös vonása általában a birodalomellenesség, a nemzetállam idealizálása, az állandó fenyegetettség érzése, valamint az európai értékrend valódi védőjének a képe, továbbá a hídszerep a „Kelet” és a „Nyugat” között. A globalizáció, illetve az Európai Unió működése ezeket a jellemzőket sok vonatkozásban fel is erősíti. Magyarországnak ugyanakkor mindenkor érdemes figyelemmel lennie határon túli nemzetrészeire és szomszédságpolitikájára egyaránt.

### **Köszönet**

A tudományos cikk létrejöttét támogatók közül feltétlenül megemlítenédők a Wekerle Sándor Üzleti Főiskola – John Henry Newman Intézet és az MTA-BTA Történész Vegyesbizottság, illetve a Báthory-Brassai Konferencia szervezői.

### **Felhasznált irodalom**

Berki, F. (1992): Orthodox egyház a Balkánon. In: Juss, 1992/1–2.

Gardev, K. (1988): Balgarija i Ungarija 1923 – 1941. Szofija, Izd. „Nauka i izkustvo”.

Georgieva, V. – Konechni, S. (1998): Historical Dictionary of the Republic of Macedonia. Inc. Lanham, Md., & London, The Scarecrow Press.

Giza, A. (2001): Balkanszkité darzsavi i makedonszkijat vaprosz. Szofija, Makedonszki naucsen insztitut.

Hornnyák, Á. (2004): Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927. Novi Sad-Újvidék, Forum Könyvkiadó.

Lukacs, J. (2006): A XX. század és az újkor vége. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Man, G. (1997): Az ortodox törésvonal. Budapest, Háttér Kiadó.

- Pándi, L. (1997): Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény). Budapest, Osiris Kiadó.
- Petrov, P. (szerk.) (1998): Makedonija – isztorija i politicseszka szadba II. Szofija, Izd. „Znanie”.
- Rossos, A. (2008): Macedonia and the Macedonians: A History. Stanford, Hoover Institution Press.
- Ujlaky, I. (2008): Nemzetkönyv – Kezdetektől a XX. századig. Pomáz, Kráter.
- Zsebők, Cs. (2011): A macedónkérdés Bulgáriában 1919-1934 – magyar diplomaták szemével (disszertáció). Budapest, ELTE.

### Térképek melléklete

1. Köztes-Európa államalkotó nemzetei, 1910. In: Pándi (1997)





3. Köztes-Európa történelmi tájai. In: Pándi (1997)

